

GAJDÓ TAMÁS

„...az ügy olyan ember kezébe került, aki ért is hozzá...”

Ambrus Zoltán a Nemzeti Színház élén

Ambrus Zoltán 1917-től 1922-ig állt a Nemzeti Színház élén. Így áll életrajzában, ez szerepel a színháztörténeti összefoglalásokban. Ha igazgatói tevékenységét értékelik, ennek az öt évadnak eseményeit kísérik figyelemmel, azokat a drámákat sorolják, amelyek ekkor kerültek színre. Sokat elmondanak Magyar Bálint 1937-ben született értékelő sorai arról, hogyan ítélték meg a kortársak azt az időszakot, amikor Ambrus volt a Nemzeti Színház vezetője:

Ambrus Zoltán kiválóan képzett, de inkább elméleti ember volt, aki azokban a viszontagságos években állott a színház élén, amikor az igazgatásnak más célja nem lehetett, mint hogy különösebb megrázkódtatás nélkül vezesse át a színházat biztonságosabb időkre. Igazgatását 1919-ben rövid időre ún. »üzemi tanács« váltotta fel, melynek működése azonban lényeges eseményt nem hozott magával azon az inkább kuriózumon, mint komoly adaton kívül, hogy Pogány József hadügyi népbiztosnak *Napóleon* című műkedvelő kísérletét iktatta a színház műsorába.¹

Magyar Bálint utalt ugyan arra, hogy Ambrus működését a kommün alatt felfüggesztették, arról azonban megfélekedezett, hogy 1919 után, az ellenforradalmi korszakban is megkötötte a kormány a kezét. A színészek politikai tevékenységét vizsgáló bizottság munkáját, amelyre 1919. szeptember 1. és szeptember 22. között került sor, ugyan személyesen vezette, és *Az Est* című napilapban 1919. október 14-én bizakodva beszélt a közeljövő műsortervéről:

A nemzeti érzés ápolásának a Nemzeti Színház az első temploma, a színház játérendjén tehát elsősorban a magyar klasszikusoknak kell a legnagyobb és a legelőkelőbb helyeit elfoglalniok. Fájdalom, sem *Az ember tragédiáját*, sem *Csongor és Tündét* nem adhatjuk elő – és ide kell sorolnom *A Szentivánéji álmod* is – mert mindegyik előadás oly zenekari kísérletet kíván, mellyel a Nemzeti Színház ez idő szerint nem rendelkezik.²

Ambrus azt is elmondta, hogy két bemutatóval adós a színház: Herczeg Ferenc *Fekete lovas* és Kóbor Tamás *Agátha nővér* című művét a proletárdiktatúra betiltotta. Utóbbi premierjét azonban az új rezsim sem támogatta. A kultusztárca 1920 márciusában Magyar Országos Színművészeti Tanács néven új testületet alakított, azzal a feladattal, hogy a „magyar színpad irodalmi színvonalát, nemzeti és erkölcsi szellemét

¹ MAGYAR Bálint, *A százéves Nemzeti Színház*, Bp., Magyar Szemle Társaság, 1937 (Kincsestár), 73.

² AMBRUS Zoltán a Nemzeti Színház programjáról, *Az Est*, 1919. okt. 14.

intézményesen biztosítsa”.³ Valószínű, hogy ez a tanács vétőzta meg a Nemzeti Színház vezetőjének a döntését. Bár az 1920. április 18-án megjelent hír úgy szólt, hogy Kóbor Tamás barátságos megegyezéssel vette vissza színművét a Nemzetitől, és engedte át a Kamara Színháznak, a szerző március 31-én Ambrushoz intézett levele egészen más megvilágításba helyezi az esetet: „Nagyrabecsült Uram, tisztelettel kérem, hogy a nemzeti háznál [?] levő *Agáta nővér* [sic!] és *Rózsával a gomblyukban* című darabjaimat visszaadni szíveskedjék. Az ismert viszonyok kérésemet is, a teljesítését is eléggé megokolják. Igazgató Úrnak változatlanul őszinte tisztelője. Kóbor Tamás.”⁴

A zűrzavaros helyzetet csak nehezítette, hogy Ambrus 1920. január 10. körül megbetegedett, és lábadozása alatt személyesen nem mindig tudott részt venni a színház munkájában. Ráadásul ettől az időszaktól kezdve időről időre távozásáról szóltak a hírek. Ő azonban nem volt hajlandó lemondani. Levelezéséből kiderül, hogy sok mindent megpróbált, hogy a hatalom képviselőit és a közvéleményt meggyőzze arról, alkalmas a Nemzeti Színház irányítására. Pekár Gyulától, a vallás- és közoktatásügyi államtitkártól 1920 tavaszán például „egy órai audienciát” kért, hogy „részletesebben és összefoglalólag” közölje vele a Nemzeti Színház „jövőjére vonatkozó aggodalmait”.⁵ Azt is sikerült elérnie, hogy a Színművészeti Tanács határozatai ellen tiltakozhasson, de ennek igazán már nem volt jelentősége. Szerződésének lejártá előtt egy évvel, 1922 tavaszán felmentették a munkavégzés alól.

Ambrus Zoltán igazgatói pályakezdése igazi sikertörténet. Kinevezését 1917. március 10-én jelentették be. Egy héttel később – kissé elkésve – Móricz Zsigmond az alábbi levelet küldte neki: „Mélyen tisztelt Uram, engedje meg, hogy egy hű tanítványa és igaz szerető kollégája is kézzorításra jöjjön, s kívánhassa, hogy erőt, egészséget és jó szerencsét a festett egeknek atlaszi emeléséhez!”⁶ A levél látszólag gratuláció, ám ha alaposabban szemügyre vesszük, akkor kiderül, hogy amihez erőt és egészséget kíván Móricz, vagyis a „festett egék atlaszi emeléséhez”, ekkoriban kizárólag jó drámai művek bemutatójával tudta a színház direktora megvalósítani. A baráti jelentkezés egyúttal azt jelentette, hogy az író készen áll a Nemzeti Színház szolgálatába állni. Néhány évvel korábban, 1913-ban nagy polémiát kavart, hogy a Nemzeti akkori direktora, Tóth Imre visszautasította az író Csokonai-drámáját. Móricz el is égette a kéziratot. Szerencsére volt a tarsolyában egy újabb mű, a *Pacsirtaszó*. A darab első változatát még 1910-ben írta, de mivel a Nemzeti Színház drámabíráló bizottsága visszautasította, elégette a kéziratot. A művet 1912-ben újraírta, ám a Nemzetiben mégis elmaradt a bemutató. Móricz négy évvel később felajánlotta a Vígszínháznak, végül itt sem tartottak rá igényt. Így került Ambrus Zoltánhoz. Ambrus 1917. júliusában dönthetett arról, hogy bemutatja

³ PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán, *A Nemzeti Színház százéves története*, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1940 (Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai), 439.

⁴ Kóbor Tamás levele Ambrus Zoltánhoz, [Budapest], 1920. márc. 31. = AMBRUS Zoltán levelezése, kiad. FALLENBÜCHL Zoltán. Bp. Akadémiai, 1963 (Új Magyar Múzeum), 315.

⁵ Ambrus Zoltán levele Pekár Gyulához, [Budapest, 1920. ápr.–máj.] = AMBRUS, *i. m.*, 316–317.

⁶ Móricz Zsigmond levele Ambrus Zoltánhoz, Budapest, 1917. március 18. = AMBRUS, *i. m.*, 259.

a színjátékot. Erről tanúskodik Bajor Gizinek 1917. július 28-án küldött levele. Ebből kiderül, hogy *A menyecske* szerepét a szerző kívánságára kapta meg a színésznő:

Tisztelettel kérem, méltóztassék a darabot elolvasni s a szereppel már most, a nyári szünet idején foglalkozni. Abban a nem várt esetben, ha úgy találná, hogy az önnek kiosztott szerep nem felel meg művészi egyéniségének, kérném, szíveskedjék ezt velem minél előbb, de mindenesetre még a próbák megkezdése előtt közölni. Hogy az itt küldött kéziratot helyettesítő nyomtatvánnyal, mely a szerző tulajdona, semmiféle visszaélés ne történhessék, kérem, méltóztassék gondoskodni róla, hogy idegen kézbe ne kerülhessen, és tartalmát az előadás estéjéig senki meg ne ismerhesse.⁷

Ambrus egyúttal elküldte Bródy Sándor *Dada* című művét is, amelyben – ugyancsak a szerző óhajtásának megfelelően – Erzsébet szerepének az eljátszását kérte.

Móricz művének bemutatója nem aratott átütő sikert, a darabválasztás és a pályakezdő Bajor Gizi felfedezése azonban figyelmet keltett. Bajor sorozatban három főszerepet játszott el. A már említett Erzsébetet először 1917. október 5-én alakította, majd 1917. november 23-án Molnár Ferenc *Úri divat* című színművének főszerepében lépett színpadra.

Ambrus Zoltán a rokonszenves művésznő mellett vonzó kortárs szerzőkkel kedveskedett a közönségnek. Lengyel Menyhért, Bánffy Miklós, Szomory Dezső, Herczeg Ferenc és Hevesi Sándor színjátékát aínház legjobb erőinek tolmácsolásában tűzte műsorra. Ráadásul – kihasználva az első világháború színházi konjunktúráját – en suite-szerűen illesztette ezeket a műveket a repertoárba. Szomory Dezső *II. József* című színműve például így szerepelt a játékrenden: 1918. április 5-én volt a bemutató, majd 6-án, 7-én, 8-án, 12-én, 15-én, 17-én, 19-én, 21-én, 24-én, 26-án, 28-án játszották. Az évad végéig – a május 3-án színre vitt *Görögtűz* című Hevesi-újdonság mellett – összesen huszonhat alkalommal adták elő. Ebben a szezonban a *Görögtűz* is megért tizenöt előadást.

Ambrus a Várszínházat az állami színházakat felügyelő Bánffy Miklós gróf színművével nyitotta meg újra. *Az erősebb* című darab azonban megbukott, és hiába vitték át a Nemzetibe, a siker ott is elmaradt. Ez volt az évad egyetlen melléfogása.

A Vasárnapi Ujság viszont csak az eredményekről számolt be, nem is akárhogyan:

Negyedik hónapja dolgozik Ambrus, mint aínház igazgatója, s máris el lehet mondani, hogy a várakozások mind beváltak. Mindenki észrevehette, hogy a sajtó, amely hosszú idő óta megszokta, hogy bizonyos ingerült hangon beszéljen a Nemzeti Színházról, most egyszerre megváltoztatta a hangját: minden egyes esetben az elragadtatás szólal meg aínház eseményeiről szóló kritikákban. A közönség pedig nemcsak tömegesen tódul aínházba – ma mindenhová tömegesen tódulnak az emberek, ahol látnivalóért pénzt lehet adni – hanem valóban gyönyörködik is, mindig a kielégültség érzésével távozik.⁸

⁷ Ambrus Zoltán levele Bajor Gizikez, 1917. júl. 28. = VAJDA Miklós, „Mert szeretet nélkül én meghalok.” Bajor Gizi és Vajda Ödön szerelme és házassága leveleikben, Bp., Noran Libro, 2012, 97–98.

⁸ Annak már tényleg nincs jelentősége, hogy Gábor Andornak egyetlen darabját sem játszotta a Nemzeti Ambrus igazgatása idején – valószínű, hogy ezért támadta az író oly hevesen a Pesti Hirlapban, 1918.

Ezek a sikerek azonban egy évvel később már egyáltalán nem számítottak. A Kassák Lajos köréhez tartozó fiatal kritikus, Mácza János 1918. december 4-én megjelent cikkében kemény hangon kérte Ambrustól, hogy forradalmian alakítsa át a Nemzeti Színház műsorát, sőt a direktor lemondását követelte: „*Uram! Mondjon le és adja a helyét olyannak, aki erős!* Aki lélekben fiatal, aki puszta ököllel – bátor, aki néz és lát! mert mindezt Ön nem tudja! *És nekünk színház kell,* drámai élet, nem kultúrdirektorok.”⁹

Egyáltalán nem meglepő, hogy 1919 után, az ellenforradalmi rendszerben is a sikeres évadért verték el Ambruson a port. A konzervatív Vasárnapi Ujság ünneplése után furcsa lehetett a jezsuita Magyar Kultúra bírálata:

Az esztétikai vezetést is átengedte a rendezőknek, ami szintén nagy baj volt. Így történhetett meg (mert Ambrus Zoltán irodalmi meglátását jobbnak tartjuk), hogy a Nemzeti Gábor Andor-féle *Szépesszonyok* és Lengyel Menyhért ízű *Sancho Pansa királysága*-ék [sic!] útvesztőjébe tévedt, s hogy Bródy Sándor, Szomory Dezső, Molnár Ferenc irodalmi nagysága volt fokmérője a Nemzeti kultúrnívójának, így esett egyre alább a Nemzeti Színház.¹⁰

Az új rezsim művelődéspolitikusai sem tudták megbocsátani, hogy a sikerszerzők művei színre kerülhettek a Nemzetiben. Egyszer s mindenkorra meg akarták akadályozni, hogy a megbízhatatlan igazgató olyan szerzőket játsszon, akik nem érzik át a sebzett nemzet nagy bánatát, és nem a hazafias fájdalomról írnak, hanem csiklandós hangú kasszasikerekkel szeretnének sok pénzt keresni. Pekár Gyula a 8 Órai Ujság 1921. március 19-én kiadott számában az Országos Színművészeti Tanács létrehozását ezekkel a szavakkal indokolta: „A kommün bukása után 1919 végén és 1920 elején a Nemzeti Színházban olyan darabok kerültek színre, a melyek a mi felfogásunk szerint nem voltak méltók a Nemzeti Színház nagy tradícióihoz, és nem emelték annak színvonalát.”¹¹ Ennek a kijelentésnek azonban nem volt semmi alapja, ezért Ambrus azonnal tiltakozó levelet írt Pekárnak, amelyben elküldte az ekkor bemutatott művek jegyzékét, hogy az államtitkár beismerje, rosszul emlékezett.¹² A választ sajnos nem ismerjük. . .

Ambrus Zoltán nemzeti színházi munkája a napi politikai küzdelmek keresztüztüébe került, és dramaturgiai tevékenységéről a keresztény-nemzeti szellem jegyében ítélték. Pukánszky Kádár Jolán az 1938-ban megjelent könyvében már tárgyilagosan írhatott Ambrus igazgatói működéséről, pontosan jelezve, hogy a hatalmi változások

november 14-én az igazgatót. „Elhiszem, hogy annak idején Bánffytól is, Ambrustól is vártak valamit, de ma már az Operában is, a Nemzetiben is, a díszletezők is tudják, hogy az egyik úgy nem való intendánsnak, mint a másik Nemzeti Színház-igazgatónak, s hogy e két színház csak a haldoklását folytathatja e két vezető alatt, nemhogy az új életet meg tudná kezdeni” GÁBOR ANDOR, *Az intendáns*, Pesti Hírlap, 1918. nov. 14. = „*Mindenki újakra készül...*” *Az 1918/19-es forradalmak irodalma*, szerk. JÓZSEF FARKAS, Bp., Akadémiai, 1962, II, 42.

⁹ MÁCZA János, *Nyílt levél Ambrus Zoltánhoz*, Figaró, 1918. dec. 4. = „Mindenki újakra készül...” *i. m.*, 112

¹⁰ GÁSPÁR Jenő, *Igazgató-válság a Nemzeti Színházban*, Magyar Kultúra, 1922. 492.

¹¹ A kultuskormány megvédi a Színművészeti Tanácsot, 8 Órai Ujság, 1922. márc. 19.

¹² Ambrus Zoltán levele Pekár Gyulához, Budapest, 1922. márc. 19. = AMBRUS, *i. m.* 349.

hogyan befolyásolták a direktor helyzetét: amikor Vass József helyett Klebelsberg Kunó lett a vallás- és közoktatásügyi miniszter, Ambrusnak távoznia kellett. Az igazgatói állást Klebelsberg miniszter a Színművészeti Tanács megkérdezése nélkül Hevesi Sándorral töltötte be, mire a tanács lemondott.

A magyar szellemi élet ritka jelenségeként Pukánszky 1971-ben *Ambrus Zoltán dramaturgiája* című tanulmányában új szempontokkal gazdagította ennek a korszaknak a vizsgálatát. Kiemelte, hogy az igazgató a műsoralkotásban európai látókört egyesített a Nemzeti Színház legnemesebb hagyományaival. Pukánszky végül az igazgató tevékenységét a kudarc ellenére pozitívan értékelte: „a körülmények mostohasága folytán nem sikerült elgondolásait mély műveltsége, széles látóköre, ügyszeretete és puritán becsületessége ellenére sem maradéktalanul megvalósítani. Igazgatói működése torzó maradt...”¹³

De vajon mit gondolt életének különös szakaszáról maga Ambrus Zoltán. Az az ember, akinél senki sem ismerte jobban a Nemzeti Színház igazgatásának nehézségeit és veszélyeit. Írásaiban „gyilkos iróniával adott számot az igazgató-buktatásokról, klikkekről és intrikákról” – jegyezte meg Pukánszky Kádár Jolán.¹⁴ Saját esetét sajnos nem tudta újságcikkben ecsetelni, de élethelyzetét 1923 áprilisában részletesen feltárta Miklós Andornak, Az Est-lapok tulajdonosának. „Főszerkesztő Úr tudja, hogy nem szoktam szerénytelen nyilatkozatokat tenni, de nem hallgathatom el azt a különvéleményemet, hogy a Nemzeti Színháznak sohase volt, és egyhamar nem is lesz olyan megfelelő, annyira helyénvaló igazgatója, amilyen én voltam” – értékelte színházi karrierjét. Tárgyilagosan beszámolt arról, hogy a legviharosabb időkben viselte a felelősséget a felülről rákényszerített intézkedésekért, hogy a színház érdekében a lehető elérhesse, a támadások keresztüztében pedig úgy kellett állnia, hogy senki sem védte meg. Különösen Klebelsberg Kunó eljárását tartotta méltánytalannak: „éppen akkor tolt félre, a mikor végre megnyílt volna a lehetőség, hogy kénytelenségből régóta halogatott terveimet megvalósíthassam, tehát elütött attól, hogy megmutathassam: mit tudok, ha békében hagynak dolgozni.”¹⁵

Magyarországban sajnos a Nemzeti Színház igazgatóját ritkán hagyták szabadon dolgozni.

¹³ PUKÁNSZKY KÁDÁR Jolán, *Ambrus Zoltán dramaturgiája*, It, 1971, 810.

¹⁴ PUKÁNSZKY KÁDÁR Jolán, *A Nemzeti Színház százéves története*, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1940 (Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai), 431.

¹⁵ Ambrus Zoltán levele Miklós Andorhoz [Budapest, 1923. ápr.] = AMBRUS, *i. m.*, 360–361, 362.